

A helységnevek mint az identitás szimbólumai — a Dél-Dunántúl példáján

SCHWING JÓZSEF

1. Helységnév — lokális identitás

A helységnevek különleges helyet foglalnak el a földrajzi nevek között, mivel a többnyire rég letűnt múltat őrzik, amelyről Jacob Grimm így írt egykor: „Nirgend wo europäische Geschichte beginnt, hebt sie ganz von frischem an, sondern setzt immer lange, dunkle Zeiten voraus, durch welche ihr eine frühere Welt verknüpft wird.” (BACH 1953–1954: 2/2: 1), azaz magyarul: „Az európai történelem sehol nem kezdődik teljesen újonnan, hanem mindig hosszú, sötét időket feltételez, amelyeken keresztül egy korábbi világ kapcsolódik hozzá.” Így ma már valóban senki nem emlékszik a német főváros, *Berlin* vagy a két részből álló magyar főváros, *Budapest* szláv eredetére és jelentésére. A helységnevek mára rég szimbólumokká váltak. Ily módon például a fővárosok neveit a zászlókhöz, címerekhez vagy himnuszokhoz hasonlóan egész nemzetek megnevezésének helyettesítésére használhatjuk. A helységnevek kettős szimbólumjelleggel rendelkeznek: a helységnév egyrészt mindenkor az adott helyen élő közösséget jelöli, ugyanakkor jelképezi az embereknek a helyhez való érzelmi kötődését, azaz a lokális identitást is (lásd ehhez pl. KÜNZLI 1989, HÜPPAUF 2007). A lakosok ezért nem fogadják el a hatóságilag elrendelt helységnév-változtatást még akkor sem, ha az új név jobban hangzik, és nagyobb presztízzsel rendelkezik.¹

Az a tény, hogy a helységnevek egy láthatatlan valóság — a családra, gyermekkorra vagy iskolai szocializációra történő, identitásalkotó emlékezés — látható jelei, különösen is megmutatkozik az önkéntes vagy kényszerű migráció esetében. Számos történelmi példa bizonyítja, hogy a helységnév a szülőhely kivándorlás vagy menekülés miatti elvesztésével a közös térbeli emlékezet sarokpontjává vált, amely az idegenben összekovácsolta a migránsokat. Újonnan alapított településeiket gyakran nevezték el szülőhelyükről vagy korábbi szűkebb

¹ A Baranya megyei *Rózsafa* (németül *Rosenbaum*) település neve 1907-ig *Büdösfalva* volt, ami a történelmi *Vidosfalva* (*Vidusfalua*) helységnév hangalaki hasonlóságon alapuló népetimológias átértelmezése. A régi név azonban, pejoratív jelentése ellenére, makacsul fennmaradt az új mellett is (vö. BMFN. 1: 490, FNESz. 2: 426).

hazájuk valamelyik városáról. A közös helyi nyelvjárás ugyanígy erős összekötő kapocs maradt a távolban is. Az újonnan alapított településeket már a 13. századi keleti német gyarmatosítás során az óhazából „magukkal hozott” nevekkel nevezték el. A sziléziai Glatz [Kłodzko] grófságban például rögtön három helységnevet is találunk (*Reinerz, Roms, Rückers*), amelyek a Fulda közelében fekvő hesseni *Reinhards, Rommerz* és *Rückers* helységekre vezethetők vissza (MAURER–RUPP szerk. 1974: 670). Az újkorban főleg Amerikában fordult elő gyakran ez az elnevezési mód, mégpedig nemcsak a német bevándorlók esetében. Németek által alapított településekre utalnak még ma is, olykor többszörösen is az olyan nevek, mint *Alzey, Bingen, Heidelberg*, sőt *Berlin*. E helynevekhez gyakran járult jelzőként az ’Új-’ előtag (*Neu, New, Nouvel*): pl. *New Ulm* vagy *New Mentz*, ez utóbbi a *Mainz* nyelvjárási alakja. A 18. században Oroszországba kivándorolt németeknél is találhatunk olyan településneveket, mint *Speyer, Worms, Karlsruhe* és *Rastatt*. Ezekben az esetekben túlnyomórészt lakatlan területeken létrejött településekről van szó. Az új településnek a hazai helységnévvel történő elnevezése azt is feltételezi, hogy a telepések jelentős létszámú, nyelvileg homogén és sokszor rokoni kapcsolatban is álló csoportot alkottak.

2. A magyarországi német telepések helységneveinek jellegzetességei

Magyarországon nem találkozunk a telepések által az óhazából hozott helységnevekkel, azonban több olyan település is létezett, különösen a Bánátban, amely eredeti német helységnévvel rendelkezett, például *Altringen* (Kisrékas, Altringen), *Bethausen* (Bethlenháza, Bethausen), *Charlottenburg* (Saroltavár, Šarlota), *Engelsbrunn* (Angyalkút, Fântânele), *Eugendorf* (Jenőfalva, Podravlje), *Franzfeld* (Ferenczhalom, Kačarevo), *Gottlob* (Kisősz, Gottlob), *Guttenbrunn* (Temeshidegkút, Zăbrani), *Hatzfeld* (Zsombolya, Jimbolia), *Josefsdorf* (Újjózseffalva, Iosifalău), *Liebling* (Kedvenc, Liebling), *Wetschehausen* (Vecseháza, Petroasa Mare). A Bánát 1718-tól 1779-ig a császári korona országa volt, bécsi igazgatással. A Habsburg gyarmatosítás keretében új, gyakran tervezőasztal mellett megálmodott telepesfalvak jöttek létre a területen. Néhány helységet a kor híres kamarai hivatalnokairól neveztek el. Az 1766-ban újonnan alapított *Hatzfeld* például a Bécsi Udvari Kamara elnökéről, Karl Friedrich Anton von Hatzfeldt zu Gleichenről kapta nevét. Amikor a Bánát visszakerült Magyarországhoz, és a 19. században minden helység hivatalos magyar nevet kapott, a települést 1860-ban átnevezték a falu okiratban fennmaradt, első középkori magyar elnevezése, *Zsomboly* (*Chumbul*) alapján *Zsombolyá*-nak, míg a német lakosok továbbra is a *Hatzfeld* nevet használták lakóhelyükre. *Wetschehausen* először vecsei és hajnácskői báró Vecsey Miklós kamarai adminisztrátor után kapta a *Vecsey* nevet 1789-ben, amelyet később, 1809-ben *Vecseyháza*-ra bővítettek. A hivatalos magyar megnevezés az I. világháború végéig *Vecseháza* volt. A németek a magyar változatból alkotott *Wetschehausen* nevet használják szülőfalujukra mind a mai napig.

Ezzel szemben egy másik, szintén a 18. században keletkezett jelentős német betelepítési területen, a németül *Schwäbische Türkei*-nek is nevezett Dél-Dunántúlon egyedi esettől eltekintve nem volt olyan település, amely az alapítóról kapta volna nevét. Ugyancsak kivételes esetben fordult elő, hogy egy-egy új német elnevezés hivatalos névvé vált (vö. pl. *Alt-Glashütte* > m. *Óbánya*, *Neuglashütte* > m. *Kisújbánya*, *Eugen(ius)dorf* > m. *Jenőfalva*, *Albertsdorf* > m. *Albertfalva*, WEIDLEIN 1939: 350), a Dél-Dunántúlon ugyanis nem álltak fenn a fent említett névadási mód előfeltételei, mivel a telepések csak gyéren lakott, de nem elnéptelenedett helységekre érkeztek. A Magyar Udvari Kamara vagy a magánföldbirtokosok által a telepések részére kijelölt településeken élt legalább néhány magyar vagy délszláv család, akiktől a németek átvették a magyar vagy délszláv nyelvjárási kiejtésű helynevet. Majdnem minden település létezett már a közép-korban is, nevük túlélte a török hódoltságot, s így a 18. század elején, amikor megkezdődött a németek betelepítése, már hivatalos érvényűnek számított.

A szülőföldről hozott helynevek hiányának további okai is vannak. A német bevándorlók az első években többnyire még kisebbséget alkottak a számukra kijelölt településeken. Ezenkívül gyakran különböző származási helyekről, sőt nem ritkán különböző régiókból érkezett családokat helyeztek el egy-egy településen.² A németek betelepítése ezen túlmenően több évtizeden keresztül, szakaszosan történt. A betelepülők első csoportjai ekkorra már rég „helybeliekké” váltak, és származási helyük emlékezete és a helyhez való kötődésük elhalványult addigra, mire további telepések érkeztek más származási területekről. Utóbbiak idegennek számítottak, alkalmazkodniuk kellett a már honos lakosság életmódjához, így nem volt adott a szűkebb óhaza közös térbeli emlékezete sem. A német telepések ezért maguk alkottak helységneveket saját nyelvjárásukban: elfogadták az adott helységnevet, de saját nyelvjárási rendszerük fonetikai és fonotaktikai szabályszerűségei szerint átalakítva, „németesítve”. Az átalakítás e folyamata már közvetlenül a betelepülést követően lezajlott, amikor a telepések a helybeli lakosok

² Egyazon település különböző csoportjai gyakran Közép- és Dél-Németország különböző régióiból érkeztek, eltérő nyelvjárási változatokat, sőt olykor más és más törzsi nyelvjárásokat beszéltek. Ezek a nyelvváltozatok sok helyütt keveredtek egymással a betelepülést követő évtizedekben, s így új, egyedülálló nyelvjárási rendszerek jöttek létre. Tolna megyében a legtöbb telepés közép-hesseni nyelvjárásokat beszél. Baranya keleti részén, Pécs és a Duna-mente között viszonylag zárt kelet-hesseni (fuldai) nyelvjárási területet találunk, melynek telepesei származási helyük alapján „Stiffoller”-eknek nevezik magukat (Stift Fulda: Fuldai Apátság). Baranya nyugati részén, a Zselicben tizenkét rajnai frank-bajor keverékn nyelvjárással találkozunk. A Dél-Dunántúl más területein bajor, sváb (alemann), keleti frank és moseli frank nyelvjárásokat beszélnek. A Dél-Dunántúlra jellemző a nyelvjárások települési szintet meghaladó heterogenitása. Jelen van minden közép- és délnémet nyelvjárás, helységregre váltakozva. A szomszédos települések közötti nyelvjárási különbségek egyes esetekben még kommunikációs nehézségeket is okoztak, mint például *Tevel* sváb és *Mucsi* kelet-hesseni nyelvjárása között, jóllehet a két falu mindössze négy kilométerre fekszik egymástól.

nyelvét még nem ismerték.³ A továbbiakban a német telepesek lakta helységek nyelvjárási elnevezéseinek keletkezését mutatom be néhány példán keresztül.

A dél-dunántúli helységek nyelvjárási elnevezései, ha közelebbről szemügyre vesszük, a migrációtörténet „emlékhelyeinek” tekinthetők, amelyek nemcsak a telepesek származási régióiról, hanem egyúttal az új hazába történő beilleszkedésükről is tanúskodnak. Később a telepesek a szűkebb környékbeli helységek németek által már átalakított neveit is átvették és saját nyelvjárási rendszerükbe integrálták. Némely szomszédos német nyelvjárás azonban a saját helyi nyelvjárás-tól eltérő hangrendszerrel rendelkezett, azaz olyan hangokkal, amelyek az adott közösség saját nyelvjárásában nem fordultak elő. Ezeket a mindenkori saját nyelvjárás hasonló hangjaival helyettesítették. Ily módon összetett névrendszer keletkezett, amelyhez hasonlóval másutt nemigen találkozhatunk.⁴

3. Az átvett helységnevek integrációja a német nyelvjárásokba

Helységnevkölcsönzés esetén két, szerkezetében alapvetően eltérő nyelvi rendszer áll egymással szemben. Az átadó nyelv, elsősorban a finnugor nyelvcsaládba tartozó magyar fonológiai rendszere fonémakészletét, de még inkább szótag- és szó szerkezetét, valamint prozódiaját illetően részben alapvető eltéréseket mutat az átvevő nyelvekhez, azaz a német nyelvjárásokhoz képest.

3.1. A hanghelyettesítés szabályai névkölcsönzés során

Általánosan igaz, hogy a beszélők a kölcsönzőkban előforduló, de saját nyelvjárásukban nem létező hangokat hasonló hangzású (artikuláció vagy hallás tekintetében rokon) hangokkal helyettesítik. E szabályok a helységnevek német nyelvjárásokba történő integrációja során is érvényesültek.

3.1.1. Mássalhangzók

A terület német nyelvjárásai a magyarral ellentétben nem ismernek szó eleji és szóvégi zöngés zárhangokat és réshangokat. E hangok az említett helyzetben

³ A betelepülés után — első fokú kiegyenlítődés révén — újraformálódó német nyelvjárási rendszerekbe a honos lakosságtól kölcsönzött nyelvi elemek is bekerültek. Az a tény, hogy a kölcsönzők és így a helységnevek nyelvi, illetve nyelvjárási kiegyenlítődési folyamata már röviddel a betelepülés után elkezdődött, Baranya vármegye 1785/1786. évi leírásából ismert, amely a pécsi kerület királyi biztosának, Széchényi Ferenc grófnak megbízásából készült (vö. Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, fol. lat. 289). Példák a jelenségre: *Babarc* > *Pavercz*, *Gerényes* > *Griensch*, *Nagyhajmás* > *Hejmasch*, *Palotabozsok* > *Puschok*, *Somberek* > *Samperg*.

⁴ Meglepően sok, gyakran tucatnyi alakváltozat kerül elő, ha arra keressük a választ, miként neveznek egy-egy helységet a környező települések beszélői. Ha minden nüansznyi hangeltérést figyelembe veszünk, akkor az egész régióban ismert *Fünfkirchen* (Pécs) köznyelvi városnévre 28, *Baranyaszentgyörgy-re* (*Sendjärch*) 19, *Nagynyárád-ra* (*Großnarad*) 15 nyelvjárási változatot találunk. A német nyelvjárási helyneveket én magam 207 térképen dokumentáltam egyik munkámban (SCHWING 2011).

mindig zöngétlenül és aspiráció nélkül jelennek meg. Például: m.⁵ *Bár* [ba:r], ném. nyj. [pa:r]; m. *Decs* [dæʃ], ném. nyj. [tæʃ]; m. *Geresd* [ˈgæræzd], ném. nyj. [ˈkæræʃ]; m. *Závod* [ˈza:vod], ném. nyj. [ˈsa:vət, ˈsabət]. A rajnai frank nyelvjárásokban szó belseji (mediális) helyzetben, illetve egyes rendszerek esetén magánhangzó és [l, r] közötti pozícióban nem fordulhat elő [b], hanem [v]-t ejtenek helyette. A származási területhez hasonlóan, ahol a német írott nyelvi hivatalos *Ebertsheim, Oberndorf, Siebeldingen* helységneveknek a nyj. *Ewwertsem, Owwerdorf, Siwweldinge* alakok felelnek meg, a vizsgált területen a m. *Babarc, Ibafa, Köblény, Hercegszabar, Zsibrik* helységnevek ném. nyj. [ˈpa:vats, ˈivəfa, ˈkevlɪŋ, ˈsarvr, ˈʃivrɛk] alakban léteznek. Kivételes esetekben a m. [b] helyett szó elején is [v] jelenik meg: *Vásárosbéc* > [vɛ:ts], *Bikács* > [ˈvigaʃ].⁶ Ritkán, részleges integráció esetén a m. [b, p]-ként realizálódik: *Ibafa* > [ˈibəfa, ˈipəfa].

Az alemann (sváb) nyelvjárások megőrizték a magánhangzók közötti [b]-t: *Tabód* > [ˈtabət], *Závod* > [ˈsabət] (Kisdorog, Tevel, Zomba).

A német szó belseji <d> [d] a rajnai frank nyelvjárásokban vagy [d]-ként, [r]-ként (rotacizmus), [l]-ként (lambdacizmus), esetenként [ð]-ként; vagy ø-ként jelenik meg (mássalhangzó-kiesés; például a *Bruder* 'fivér' szóban: *Brudər ~ Brurər ~ Brulər ~ Bruðər ~ Bruər*). A betelepült németek nyelvjárásaiban csak [d, r, ð] szerepel.

A magyar helynevek <d> [d] hangját többnyire változatlanul vették át a német nyelvjárások: *Fazekasboda* > [ˈpoudə], *Püspöknádasd* > [ˈna:daʃ], *Bátaszék* > [ˈpɔ:dəsek], *Gadács* > [ˈkada:ʃ]. A m. <d> ritkán [t]-ként jelenik meg: *Hidor* > [ˈhitu:ər], *Kisbudmér* > [ˈkla:putmɛ:ər]. A m. <d> > [ð]⁷ jelenségre példa: *Ladomány* > [ˈla:ðəmə] (Szálka). Arra, hogy az úgynevezett rotacizmus még produktív, példa a m. *Medina* > ném. nyj. [ˈme:riŋə] és [ˈme:diŋə]⁸ helynév (Felsőána, Gyöngk, Varsád).

A szó belsejében álló, zöngétlen, nem aspirált magyar <t, tt> [t, t:] a német nyelvjárásokban hosszú magánhangzó után többnyire zöngés [d]-ként jelenik meg: *Barátúr* [ˈpra:dər], *Bátaszék* [ˈpɔ:dəsek], *Töttös* [ˈti:diʃ]; rövid magánhangzó után a m. <t, tt> többnyire zöngétlen, nem aspirált: *Keszőhidegkút* [ˈhitaku:t]. A m.

⁵ Az ismétlések elkerülése érdekében a példák felsorolásakor az alábbi rövidítéseket használok: ált. = általános, hiv. = hivatalos, ném. = német, nyj. = nyelvjárás, nyelvjárási, körny. = környék, környékbeli, m. = magyar, var. = variáns.

⁶ *Bikács* kelet-alsó-ausztriai nyelvjárásában ez a hanghelyettesítés a szabály.

⁷ A zöngés interdentális vagy addentális [ð] réshang a kivándorlás idején még elterjedt volt a rajnai frank nyelvterületen, de ma már csak egyes nyelvjárásokban fordul elő.

⁸ Nem zárható ki, hogy a belső német nyelvterületen előforduló *Mehringen* és *Medingen* helységnevek voltak a névadók; hasonlóképpen *Wiesloch* (*Somogyviszló*), *Mehlingen* (*Kiskorpád*), *Dollingen* a Bátaszék melletti egykori kis település (*Dollina*) esetében. Somberek német neve, a *Schomberg* egy gyakori vezetéknevre emlékeztet. Figyelembe veendő, hogy az említett helységnevek a telepítési területen talált, hasonló hangzású magyar, illetve délszláv nevek származékai.

<t> hosszú magánhangzó után > [ð]: *Báta* ['pɔ:ðə], *Bátaapáti* [a'pɔ:ði]; m. <t> > [r] (rotacizmus): *Bátaszék* ['pɔ:rəsæk] (Majos, Varsád).

A magyar helynevekben előforduló írott nyelvi, szó belseji zöngés <g> [g] vagy [g]-ként, ritkábban [k]-ként kerül áll a német nyelvjárásokba, vagy réshang [ç, ʏ] lép a helyébe: *Liget* > ['li:çət], *Mágocs* > ['ma:çotʃ], *Nágocs* > ['na:kotʃ]; m. *Abaliget*, m. mda. *Baliget* > ['pɔ:liçət] (Abaliget), var. [pa'li:çət] (Abaliget szomszédos települései), *Jágónak* > ['ja:çonak] (Jágónak és szomszédos települések) és ['ja:çonak] (más szomszédos helységek); m. *Liget* > ['li:çət] (Liget és szomszédos települések), valamint ['li:çət] (más szomszédos helységek); m. *Szigetvár* > ['siçət] és ['siçət] ~ ['siçət] (Szigetvár környéke). A m. <k> [k]-t többnyire változatlanul veszik át: *Bikal* > ['pikal], *Tékes* > ['te:kə]; ritkábban [g]-ként jelenik meg: *Feked* > ['fægədə] (Palotabozsok).

A magyar palatális <ty> [c], <gy> [j], <ny> [ɲ], <ly> [j] mássalhangzókat — valamint a m. nyj. [l]-t is — legnagyobbbrészt a megfelelő alveoláris mássalhangzók: [t] (zöngétlen, nem aspirált), [d] (zöngés), [n], illetve [l] vagy [lj] helyettesítik. Például: *Hásságy* > ['haʃat], *Szilágy* > ['silat], *Bonyhád* > ['pon:hat], *Harkány* > ['harkan], *Alsónyék* > [ne:k], *Nyomja* > ['numjɔ], *Palkonya* > ['palgan], *Pogány* > ['poga:n], *Vokány* > ['vakan], *Bodolyabér* > ['podola], *Szakály* > ['saka:l], *Bellye* > ['peljɛ]; kivételek: *Kéty* [ki:k] (<ty> > [k]), *Zengővárkony* ['var-kum] (<ny> > [m]).

A palatális hang néhány esetben megmaradt: *Györe* > ['jære:və] és ['jære:və], *Szágy* > [sa:c], *Hőgyész* > ['hejəs], *Bonnya* > ['puɲ:ə], *Magyarbóly* > ['macɪpɔl], *Harkány* > ['harka:ɲ] (a ['harkan] mellett).

Az -ény-re végződő magyar helynevek (pl. *Izmény*, *Köblény*, *Szederkény*) részben későbbi, hivatalos alakok, amelyek a németek betelepítésekor még -i(n)-re végződtek, s melyek közül néhány talán német nyelvjárási variáns lehetett. Ennek tisztázása még várat magára.

3.1.2. Magánhangzók

A főhangsúlyos szótagok magánhangzóit rendszerint változatlanul vették át, amennyiben a német nyelvjárási rendszerben is léteztek, ellenkező esetben a mindenkori átvevő nyelvjárás saját hangrendszerének feleltették meg őket. A rajnai frank nyelvjárások nem rendelkeznek ajakkerekítéses elülső nyelvallású (labiális palatális) *ö* [ø, œ] és *ü* [y, ʏ] magánhangzókkal, ennek következtében ezeket a hangokat a kölcsönzés során *e* [e, ɛ, æ], illetve *i* [i, ɪ] helyettesíti: a német írott nyelvi *böse* 'gonosz', *Hölle* 'pokol', *süß* 'édes', *Mücke* 'szúnyog' szavak a rajnai frank nyelvjárásokban [pe:s, hel:, si:s, mik] alakban jelennek meg. A Pfalz régióban található, hivatalos írott nyelvi *Gönnheim*, *Obersülzen* helységnevek nyelvjárási megfelelői a *Gennem*, illetve *Owwersilze*. Ugyanezen szabály szerint a betelepítés terület <ö> vagy <ü> magánhangzót tartalmazó magyar helyneveiben e hangokat az átvétel során a hozzájuk képzés tekintetében legközelebb álló

magánhangzó, azaz az [e(:), ε, æ] vagy [i(:)] helyettesíti: *Kölked* > ['kelkət], *Gödre* > ['ke:drɪ], *Mözs* > [mɛʃ], *Börzsöny* > ['pærʃɪŋ], *Györköny* > ['jærkɪŋ], *Orfű* > ['orfɪ], *Tófű* > ['tofɪ], *Szűr* > [si:ər]. Vannak kivételek is: a (mai) m. *Szőkéd* helynév helyett nem *['se:kət], hanem ['sukɪt] szerepel, mégpedig azért, mert a magyar helységnev történelmi előzményének tőhangzója a 18. században még <u> volt.

A német nyelvtől eltérően, amelyben hangsúlytalan szótagokban a középen képzett [ə] dominál, a magyar hangrendszer úgy a hangsúlyos, mint a hangsúlytalan szótagokban csak úgynevezett nem redukált magánhangzókat ismer (minden magánhangzó az [ə, ɐ]-n kívül). A magyarból származó kölcsönzések esetén a nem redukált periferikus magánhangzókat (hangsúlyeltolódással vagy anélkül) vagy változatlan formában vette át a mindenkori német nyelvjárási rendszer, vagy emennek valamely más nem redukált magánhangzója lépett a helyébe, vagy pedig (csak hangsúlytalan szótagokban) [ə] vagy [ɐ] helyettesítette (redukció). Példák a periferikus, nem redukált magánhangzó helyettesítésére: a) [ə]: *Alsó-, Felsőána* > ['na:mə], *Áta* > ['a:tə], *Barátúr* > ['pra:dər], *Belecska* > ['peletʃkə], *Duna-szekcső* > ['setʃə]; b) [ɐ]: *Cece* > ['tset:ɐ] (Bikács), *Kára* > ['karavɐ] (Nágocs).

Lényegesen bonyolultabb a magyar szavak hangsúlytalan szótagjaiban (második vagy harmadik szótagban) előforduló periferikus nem redukált magánhangzók integrációja a német nyelvjárásokba, mert azzal gyakran hangsúlyváltás jár együtt. Mivel a németben a hangsúly rendszerint a szó elején van, és a nem redukált magánhangzók főként a hangsúlyos (első) szótagban jelennek meg, a hangsúllyal korrelálnak. Amikor valamely német nyelvjárás beszélői olyan szavakkal találkoznak, amelyeknél a nem hangsúlyos szótagokban is egy vagy több nem redukált magánhangzó szerepel, előfordulhat, hogy a főhangsúly a második vagy harmadik szótagra kerül át.

3.2. Hangsúly

A magyarban csak szó eleji hangsúly létezik, a szóhangsúly tehát mindig az első szótagra esik. A németben (kivételekkel) a szó eleji hangsúly dominál. Habár a német nyelvjárási helységnevek legnagyobb része, amint már említettük, a szó elején hangsúlyozódik, a kölcsönzött helységnevek szóhangsúlya a második vagy harmadik szótagra is eshet, ha a szótag magja nem redukált magánhangzó.⁹

⁹ A nem redukált magánhangzó = szóhangsúly társulás eredeti kialakulásának oka esetleg azon jövevényszavakban keresendő, amelyek idegen nyelvi („nem németes”) nem szó eleji hangsúlyozása a németben is megmaradt: lásd pl. az írott nyelvi *Karotte* 'répa', *Palette* 'paletta', *Valuta* 'valuta', *Visite* 'vizit, rég. látogatás', *marode* 'gyenge, beteg, nyj. maródi', *Karambol* 'karambol, járművek összeütközése'. Ennek mintájára a hangsúlyeltolódás a németben az olyan magyarból átvett jövevényszavakat is érintette, mint a *Palatschinke* [pala'tʃɪŋkə] < m. *palacsinta* (itt szó eleji hangsúllyal), *Rapuse* < m. *rovás*. Ez logikus magyarázattal szolgálhatna a német nyelvjárásokban előforduló azon helységnevek viszonylag nagy számára, amelyekben a szóhangsúlyt nem az első szótag hordozza.

Példák: hangsúly a második szótagon: *Abaliget* > [pa'li:yət] és más variánsok (Abaliget és számos szomszédos helység); *Baranyaszentgyörgy* > [send'jærgə] (néhány szomszédos helység); *Barátúr* > [pa'ra:dər, pə'ra:dər] (néhány szomszédos helység); *Bátaapáti* > [a'pə:ði] és más variánsok (ált.); *Csátalja* > [tʃa'tal:jə] és más variánsok (sok helység a Duna jobb partján); *Cseledoboka* > [tu'vakə] (Nagy-pall, Pécsvárad); *Gerényes* > [jæ're:nɪʃ] (Belecska); *Györe* > [jæ're:və] és más variánsok (környező települések); *Hegyhátmaróc* > [ma'ro:ts] (Gerényes); *Kismányok* > [klə'ma:nok] és más variánsok (köny.); *Kisnyárád* > [kʃ'narat] és más variánsok (majdnem ált.); *Kistormás* > [kla:'tarmaʃ] és más variánsok (köny.); *Lapánca* > [la'pantʃə] és más variánsok (északi körny.); *Liptód* > [lɪ'to:vər] és más variánsok (Umg.); *Lovászhetény* > [la'setɪŋ] és más variánsok (ált.); *Maráza* > [ma'ra:zə] és más variánsok (ált.); *Máriagyűd* > [mar'ju:t] és más variánsok (majdnem ált.); *Mőcsény* > [klə'metʃkə] és más variánsok (köny.); *Mórág* > [ma'ra:ts] (Pusztakisfalú); *Nagykanizsa* > [ka'ni:ʒɪ] és más variánsok (ált.; sok férfi teljesített ott korábban katonai szolgálatot); *Nagymányok* > [kros'ma(:)nok] (néhány szomszédos helység); *Nagynyárád* > [kros'narat] (néhány helység); *Nagyszékely* > [kro:s'sekl] (néhány szomszédos helység); *Pélmonostor* (ma Horvátországban) > [ma'nostər] (ált.); *Szentlászló* > [seŋ'lazl] és más variánsok (néhány helység); *Szakály* > [sa'kə:l] (Szárazd, Varsád); *Szalánta* > [sa'lantə] és más variánsok (majdnem ált.); *Székesfehérvár* > [ʃtul'vai:znburk] és más variánsok; *Szentlőrinc* > [səŋkt'lɔrents] és más variánsok (majdnem ált.); *Tamási* > [tə'ma:ʃɪ] és más variánsok (ált.); *Váralja* > [va'rolə] (Kisvaszar, Kurd).

A szóhangsúlyt a harmadik szótag hordozza a következő helynevekben: *Simon-tornya* > [ʃimə'tɔrn] (Dúzs, Szakadát); *Szentkatalin* > [k^hata'ri:nə] és más variánsok (majdnem ált.); *Szabadi* > [səvə'ti:n] (Belecska, Somogydöröcske), a negyedik szótag hangsúlyos a *Sióagárd* > [ʃijon'gar:] helységnév esetében.

3.3. Helységnevek továbbképzése szuffixumokkal

A kölcsönzött szótóhoz a hangtani megfeleltetés mellett néhány esetben helységnevképző szuffixum is járul a származási terület helységneveinek mintájára. E szuffixumok pusztán formálisak (látszólagos képzők), valójában a szótó végződése, azaz nem szegmentálhatók. Alábbiakban lássuk az egyes szuffixumokat!

Az *-ing* [-ɪŋ] és *-ingen* [-ɪŋə] képzők itt, a származási terület helységneveivel ellentétben nem a törzsi nyelvjárásra vezethetők vissza. A rajnai frank és alemann nyelvjárásokban is megjelenik a bajor *-ing*, míg a Baranya megye keleti részén beszélt fuldai nyelvjárásokban az *-ingen*, a Mecseknádasd környéki kelet-frank nyelvjárásokban pedig az *-ing* végződésre (adott helység megnevezése a saját lakói és/vagy szomszédos települések lakói körében): *Baranyajenő* > ['je:nɪŋ], *Börzsöny* > ['pærʃɪŋ], *Csebény* > ['tʃɛ:vɪŋ], *Dunakömlőd* > ['kimlɪŋ], *Ecsény* > ['ɛtʃɪŋ], *Györköny* > ['jærkɪŋ], *Izmény* > ['izmɪŋ], *Köblény* > ['kevlɪŋ], *Kozármisleny* > ['miʃlɪŋ], *Mőcsény* > ['me:tʃɪŋ], *Versend* > ['viærʃɪŋ];

példák az *-ingen* végződésre: *Medina* > ['me:diŋə ~ 'me:riŋə]; példák az *-ing* és *-ingen* végződésre: *Bőszénfa* > ['pe:ziŋ ~ 'pe:ziŋə], *Cselegörccsöny* > ['keʃiŋ ~ 'keʃiŋə], *Hosszúhetény* > ['heʦiŋ ~ 'heʦiŋə], *Lovászhetény* > [la'seʦiŋ ~ lo'seʦiŋə], *Mucsi* > ['muʦiŋ ~ 'muʦiŋə], *Őcsény* > ['eʦiŋ ~ 'e:ʦiŋə], *Szebény* > ['seviŋ ~ 'se:viŋə].

Csak kevés *-au* [-au:] végződésű helységnévvel találkozunk (adott helység megnevezése a saját lakói és/vagy környékbeli települések lakói körében): *Dúzs* > ['tuʃau:], *Komló* > ['kumlau:] (Szakadát), *Kocsola* > ['kuʦʃlau:] (Csibrák), *Murga* > ['murkau:] (Kisvejte, Szakadát), *Tolna* > [tolnau:, 'tulnau:] (a város és a megye), valamint a Duna bal partján fekvő *Harta* > ['hartau:] (Szakadát, Závod, Németkér).

Viszonylag sok helységnév végződik *-isch-re* [-iʃ], amelynél azonban nem állapítható meg kapcsolat az alakilag megegyező *-isch* [-iʃ] német melléknévképzővel. Példák erre: *Bános* > ['pa:niʃ], *Bükkösd* > ['vikʃiʃ], *Csikóstóttós*, *Tóttós* > ['ti:diʃ], *Gerényes* > ['kærniʃ], *Kakasd* > ['kokiʃ] (Umg.), *Kékesd* > ['kekiʃ], *Himesháza* > ['himiʃ], *Majos* és *Majs* > ['ma:jiʃ], *Mecsekjányosi* > ['ja:niʃ], *Mekényes* > ['mekəniʃ ~ 'mekəniʃ], *Tékes* > ['te:kiʃ], *Villánykövesd* > ['ko:viʃ], *Virágos* > ['vira:giʃ].

Az *-itz* [-its] végződés többnyire szláv eredetű helységnevek beolvasztására szolgál a belső német nyelvterület *-itz-re* végződő helységneveinek mintájára. Példák: *Grábóc* ['kra:vits] (['kra:vats] mellett), vö. szláv *Grabovac*; *Kislippó* > ['lipəvits], vö. *Lypow*; *Sátorhely* > ['ʃatrits], vö. szerb *Šatorištie*; *Tengelic* > ['teŋəlits].

Viszonylag sok, nem *<-i>*-re végződő magyar helységnévből képzett német helységnév végződik *-i-re* [i, ɪ] (tővégződés). Kézenfekvő magyarázata volna ennek, hogy az adott magyar helynévből (*-i* [-i] képzővel) képzett és 'N helység lakója', 'N helységhez tartozó' jelentésű, de a német lakosok által nem szegmentálható főnévként érzékelt melléknév vált német nyelvjárási helységnévvé. Példák (sorrend: m. helységnév > m. helységnévből képzett melléknév > ném. nyj. helységnév): *Almamellék* (nyj. *Ómamellik*) > *ómamelliki* > ['homɛli]; *Belvárdgyula*, *Kisgyula* településrész, nyj. *Gyula* > *gyulai* > ['julvai]; *Csátalja* > *csátaljai* > [ʃa'ta:li] (a Duna bal partján); *(Duna)szekcső*, *(Kapos)szekcső* > *szekcsői* > ['sek(t)ʃi]; *Ecsény* > *ecsenyi* > ['eʃi]; *Gödre* > *gödrei* > ['ke:drɪ]; *Kanizsa* (Nagy-, Kis-) > *kanizsai* > ['ka:ni:ʒɪ]; *Palé* > *paléi* > ['pɔli]; *Szellő* > nyj. *szellőji* > ['seli]; *Váralja* > *váralji* > ['varɔli]; *Tófü* > *tófüi* > ['tofi]; *Sárbogárd* > (*sár*)*bogárdi* > ['bogɑ:rdɪ, 'voɡɑ:rdɪ] (főnév!).

3.4. Népetimológia

A fent bemutatott képzési módokkal ellentétben némely kölcsönzött magyar helységnévnek a német nyelvjárási rendszerbe történő beolvasztása az adott német nyelvjárásban létező egy-egy köznévvvel azonos hangalakot eredményez, azaz a helységnévben „jelentés” fedezhető fel. Példaként említem a következőket:

Börzsöny (Pärsching nyj. 'Pfirsich', m. 'őszi barack'), *Csonkamindszent* (*Schun-gemindsenz*, vö. *Schunge* nyj. 'Schinken', m. 'sonka'), *Felsőána* (*Falschnane*, vö. *falsch* 'hamis'), *Okorvölgy* (*Ackerweh, Ackerweg* 'szántó földi út'), *Kozármis-leny* (*Mischling* 'keverék'), *Pincehely* (*Binsenhelm* 'káka + sisak'), *Somberek* (*Schomberg*, vö. *Berg* 'hegy') stb. Összetett szavak esetében előfordul, hogy csak a szó egyik alkotórésze „hordoz jelentést”. A nevet gyakran értelmezik humorosan az illető település lakóira jellemző tulajdonság, jellemvonás megjelöléseként: pl. *Dombóvár* (vö. *dumm* 'ostoba'), *Várdomb* (vö. *war dumm* 'ostoba volt'), *El-lend* (vö. *Elend* 'nyomorúság'). *Nagyhajmás* horvát lakói szerint *Mekényes*-en annyi a német, mint a *mékinyé* (sz.-horv. *mekinje* tsz. 'korpa'), azaz igen sokan vannak (BMFN. 2: 37).

Néhány magyar helynévhez a németek betelepítéséről szóló mítoszok kötődnek különböző módon. *Dunaföldvár* magyar lakói *Németkér* nevét a magyar *kér* igére vezetik vissza, „mert a *német* mindig *kér* valamit, ami még hihető is, mert *Dunaföldvár* volt az első falu a járásban, amelytől kérni lehetett” (HANÁK 1985: 13). A német lakosok viszont a „Geh her! Azaz: Itt telepedj le!” kifejezésből eredeztették a nevet (WEIDLEIN 1939: 354). *Cikó* pedig a népetimológia szerint a németek „Zieg' oo!” lóbiztató kifejezésének származéka, amelynek jelentése németül „Zieh an!” ('Húzd meg!') (i. h.).

Kán jelentését a következőképpen értelmezik: „[vi di 'taɪfə sam 'ra:ɪkʰumə, nə hon: sə ksakt, tɔ is 'kʰa:n, tɔ setsə mər uns 'ni:dər]”, írott német nyelven: „Als die Deutschen hereingekommen sind, haben sie gesagt, da ist keiner (kaan), da lassen wir uns nieder.”, azaz: 'Amikor bejöttek a németek, azt mondták, itt nincs senki (kaan), itt telepedünk le.' (szóbeli közlés Kánból).

Negatív értelmezési móddal találkozunk *Varsád* példáján, ahol a helynevet úgy értelmezték, hogy „Es war schad', hierher zu kommen”, azaz 'Kár volt idejönni' (WEIDLEIN 1939: 354). A nem szívesen látott német bevándorlókat felszólították a falu elhagyására, mert annak felégetését tervezték. Miután leégett, a németek visszatértek és így szóltak: „Es war schad'.”, azaz: 'Kár volt.' (szóbeli közlés Gyönkről).

Závod-on a következőt mesélték: „Amikor a fuldai telepések *Závod*-on (nyj. [sa:vət]) elkezdtek házakat építeni, a magyarok átjöttek a szomszédos *Kisvejkéről*, és el akarták üldözni őket, mondván: »nem szabad!«. Erre a németek, akik már megállapodtak a földesúrral, imígyen válaszoltak, *sawət, sawət* (azaz »szabad, szabad«).” (WEIDLEIN 1939: 354).

A Nyugat-Pfalz régióból hozott német nyelvjárási *Maratz* helységnevet (eredeti, később elhomályosult jelentése: 'Morast', m. 'láp, mocsár')¹⁰ a népetimológia a magyar *maradsz!* felszólító módú igealakkkal hozta összefüggésbe. „A telepések

¹⁰ A magyar *Mórágy* nevet 'Moorbett', azaz 'mocsárág' jelentéssel értelmezem. Mindkét név egyazon topológiai tényre vonatkozik.

a mocsaras, egészségtelen környék miatt tovább akartak vonulni, amitől a földesúr hatalmi szóval — *maradsz!* — tartotta vissza őket.” (szóbeli közlés Mórágyról).

A német telepesek az általuk adaptált és legnagyobbbrészt a nyelvjárási rendszerbe beolvasztott helységneveket később már nem érzékelték idegennek, s a helységnevek saját identitásuk jelképeivé váltak. Mondákban, humoros történetekben, a helységre vonatkozó tréfás anekdotákban mitikus magyarázatokat ötlöttek ki az adott település nyelvjárási nevére vonatkozóan, és ezzel sajátjukévá tették azokat. A németek emiatt nem helyeselték az átnevezésre, németesítésre irányuló későbbi próbálkozásokat.

4. Német helységnevek átnevezésére és standardizálására tett kísérletek a 20. században

1898-ban a soknemzetiségű Magyar Királyságban létrehozták az Országos Községi Törzskönyvbizottságot, amely 1912-ig meghatározta a magyarországi helységek hivatalos magyar nevét. E munka bizonyára a magyarosítási politikát is szolgálta ugyan, de a szabványosítás mégis fontos lépést jelentett az egyes országrészekben található, gyakran azonos hangalakú helynevek pontos azonosítását, valamint az addig önkényesen használt településnevekre vonatkozó kritériumok meghatározását illetően. E szabályozások elengedhetlenné váltak a gyorsan modernizálódó, egyre bővülő infrastruktúrával rendelkező országban (vö. MEZŐ 1982). Következménye volt azonban az is, hogy a helységnevek kisebbségi nyelveken és nyelvjárásokban használt variánsai csak a beszélt nyelvre korlátozódtak, míg normatív nyelvi szabályozásuk elmaradt.

A történelmi Magyar Királyság megszűnése után az utódállamokban a helységneveket illetően is kezdetét vette a történelmi és állami előjogokért folytatott küzdelem: az etnikai kisebbségek nem szabványosított helységnevei ekkor hivatalos helységnévvé váltak, a magyar neveket ezzel szemben megszüntették vagy a magyarok által lakott területeken a nem hivatalos használatba számúzták. Magyarországon is sor került helységnév-változtatásokra. Így például a Dél-Dunántúlon a délszlávok legnagyobb részének az újonnan alapított szerb, horvát és szlovén államba történő optálását és kivándorlását követően az összetett helységnevek *Rác-* (*rác* 'szerb') előtagját másra cserélték: *Ráckozár* > *Egyházaskozár*, *Rácmecske* > *Erdősmecske*, *Rácpetre* > *Újpetre*. E névváltoztatásnak történelmi előzményei voltak. A Baranya és Tolna megye területén található, a török idők óta szerbek által lakott településeken sok helyütt németeket telepítettek le, nem utolsósorban az extenzív marhatartást folytató és a földesúrnak adót nem fizető szerbek visszaszorításának szándékával. Azokat a helységeket, amelyekből a szerbek a 18. század során továbbköltöztek délre, átnevezték. Így lett *Rác Liptod* (1696) *Liptód*, *Racz Hajmas* (1696) *Nagyhajmás* vagy *Rátz Görcsön* (1799)

Cselegörcsöny. E helységnevé-változtatás a migrációs mozgás következménye volt, s így az új helységnevek is meghonosodhattak.

Az 1940-es évek elején kísérletet tettek a németek által lakott települések nevének németesítésére. „A magyar, délszláv és romániai névalkotók mintájára, akik az idegen neveket »nemzetiesítették«, egyes magyarországi német kutatók, mindenekelőtt Tafferner Antal [vö. TAFFERNER 1941] okiratokban előforduló régi német vagy németes hangzású neveket ástak elő, másokat lefordítottak, illetve új neveket alkottak, amelyek addig még az adott helységek lakói számára is ismeretlenek voltak.” (REGÉNYI–SCHERER 1987).

Alábbiakban néhány, tipológiai szempontok alapján csoportosított példát mutatok be a névváltoztatásra.

Német eredetű történelmi helynévhez kapcsolódóan: *Kátoly* > *Kattlhof*, *Tab* > *Tabau*, *Tabód* > *Toboldsdorf*, *Tolna* > *Hahnenburg* (valószínűleg *Kakasd* alapján).

Hasonló hangzású helységnevek használata a belső német nyelvterületről: *Mohács* > *Moosach*, *Nagykozár* > *Großkoslar* (vö. *Goslar*), *Mecseknádasd* (m. *nád*, vö. ném. *Rohr*) > *Rohrbach*, *Nagynyárád* > *Großmaineck* (vö. *Maineck*), *Szőkéd* > *Söcking*.

Tükörfordítás (a szó egészét vagy részét illetően): *Ófalu* > *Altdorf* (m. *ó* ~ ném. *alt*, m. *falu* ~ ném. *Dorf*, *Erdősmecske* > *Walddorf* (m. *erdő* ~ ném. *Wald*), *Hidor* > *Bruckenau* (m. *hid* ~ ném. *Brücke*), *Lánycsók* > *Mädelkuß* (m. *lány* ~ ném. *Mädchen*, m. *csók* ~ ném. *Kuss*), *Palotabozsok* > *Pfalzborn* (m. *palota* ~ ném. *Palast*), *Püspöklak* > *Bischofsheim* (m. *püspök* ~ ném. *Bischof*), *Tormás* > *Krendorf* (m. *torma* ~ ném. *Kren*), *Szentkatalin* > *St. Kathrein*.

Nyelvjárási helységnevév átalakítása: *Diósberény* > *Bering*, *Beringen* (ném. *nyj. Berrien*), *Cikó* > *Zickau*, *Ibafa* > *Ibau*, *Kakasd* > *Kockers*, *Lippó* > *Lippau*, *Szőkéd* > *Söcking*.

„Kitalált” helységnevek (a magyar helységnevével való hangalaki hasonlóság alapján): *Hetvehely* > *Heppenfeld*, *Liptód* > *Lichthof*, *Maráza* > *Marhausen*.

Várható lett volna, hogy a magyarországi németek a tetőfokára hágó „nemzetieskedés” időszakában a korszellemnek megfelelően lelkesen fogadják e helységneveket. Éppen ellenkezőleg: az átnevezés sikertelennek bizonyult, az új helyneveket egyetlen esetben sem fogadta el a lakosság. Egyetlen földrajzi névként a Baranyát jelölő *Branau* terjedt el a magyarországi német publicisztikában, de csak a háborút követő időkben. Azt sem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy az írott nyelvi helységnevek bizonyosan átalakultak volna a nyelvjárásokban, amennyiben a nyelvhasználó közösség elfogadta volna őket.

A második világháború és a kommunista hatalomátvétel után, 1950-ben újabb településátnevezési hullám következett be Magyarországon. A legtöbb hivatalos helységnevből törölték a *Német*- előtagot anélkül, hogy bármi mással pótolták

volna: *Németbóly* > *Bóly*, *Németlad*, *Magyarlad*-dal egyesítve > *Lad*, *Németmárok* > *Márok*, *Németpalkonya* > *Palkonya*. Ekkor már számos németet elűztek szülőfalujából, mások a megtorlások elől nagyobb városokba költöztek. Helyüket Szlovákiából áttelepített magyarok és még a második világháború alatt a Bácskából áttelepített székelyek foglalták el. Ez a történelmi esemény a helységnevekre is hatással volt, lásd pl. *Hercegszabar* > *Székelyszabar*.

Amikor a német kisebbség az 1970-es években nagyobb szabadságot kapott, és lehetővé vált a kétnyelvű helységnevtáblák felállítása, megkezdődött a német nyelvjárási helységnevek német irodalmi nyelvre történő átültetése, ami azonban sikertelennek bizonyult, mert megalapozott tudományos és nyelvjárástani ismeretek nélkül történt. A német helységnevek átírásához nem ritkán a magyar helyesírás hangértékeit használták, figyelmen kívül hagyva a német nyelv alapvető kiejtési szabályait, nem létező helységnevváltozatokat is alkottak, mindezzel tanúbizonyosságát adva annak, hogy egyáltalán nem ismerik a német helységnevkutatás eredményeit. Az ennek során keletkezett névalkotásokkal feliratozott táblákat a magyar helységnevtáblák alatt helyezték el; ezek azt voltak hivatottak jelezni, hogy a települést németek lakják. Időközben a helybeli német lakosok tiltakozására javításokat is eszközöltek, de sok táblán még mindig hibás név szerepel. Csak néhány példát említek: a magyar *Dunaszekcső* helységnevé alatt a táblán németül eredetileg a *Setschke* alak állt, míg a lakosok által használt, helyes német nyelvjárási név fonetikus ejtése ['setʃə], írásban *Seetsche*. A magyar *Görcsönydoboka*, korábban *Rácgörcsöny*, *Cselegörcsöny* helységnevet (ném. nyj. ['ketʃɪŋə]) *Ketsching* alakban szerepeltették. A nyelvjárási helységnevé szókezdő [k] hangja magánhangzó előtt nem aspirált, és a ném. <G, g> hangértékének felel meg a dél- és középnémet köznyelvi kiejtésben. Az [-ɪŋə] végződés ugyanakkor az *-ingen* helységnevképző megfelelője. A német nyelvjárási helységnevet ezért helyesen írva *Getschingen* alakkal kellene visszaadni.

Kakasd helység német neveként *Kokrsch* szerepel a helységnevtáblán. Német ember arra járva szláv helységnevet vél felfedezni benne, amelyet ['k^hokrʃ]-nek olvas, és mosolyog azon, hogy a név állítólag német. A helységnevé nyelvjárásban valóban így hangzik. A rajnai frank és alemann nyelvjárásokban nem ritkaság, hogy hangsúlytalan szótagokban szótagalkotó mássalhangzó (szonáns) a szótag magja. Az átültetés során mégis figyelembe kellett volna venni, hogy az írott német nyelvben nincs szótagalkotó <r>, azaz az [-r]-t <-er>-nek és a nem aspirált [k] zárhangot magánhangzó előtt <G, g> -nek kellene írni. *Kakasd* rajnai frank nyelvjárásában [r] után nem állhat [s], csak [ʃ]. A származási területen, ahol jelentős számban található birtokos -s-szel képzett helységnevé, mint például *Selters*, *Wennings*, a nyelvjárási kiejtés szintén [-ʃ] <-rsch>. A nyelvjárási ['kokrʃ] helységnevé átültetése során a helyi nyelvjárás kiejtési és az írott nyelv helyesírási szabályainak figyelembevételével fordítva kellett volna eljárni, s így *Gockers* lett volna a helységnevé helyes átírata.

Be kell ismernünk, hogy az írott nyelvbe történő átültetés mégoly körültekintő, szakszerű eljárás esetén sem lehet mindig kifogástalan, mivel a helységnév a legtöbb esetben csak részlegesen vagy egyáltalán nem (még egyazon beszélők körében sem) integrálódott a nyelvjárási fonémarendszerbe, és némely magyar hang nem adható vissza a német ábécé hangértékeivel (például m. <zs> [ʒ], <gy> [j] vagy <a> [ɒ]). Ezért nem várható el, hogy az olvasó az írott nyelvi alak alapján minden esetben pontosan rekonstruálni tudja a helységnév nyelvjárási kiejtését.

Az, hogy a helységnevek nyelvjárási változatainak írásos formába történő átültetése során nem tudományos megalapozottsággal jártak el, valamint az a tény, hogy használatuk csak a helységnévtáblákon történő feltüntetetésre korlátozódott, azt mutatja, hogy a nyelvjárási helységneveknek az akkori rezsím pártapparátusa által elrendelt bevezetése nem bírt valódi jelentőséggel. A kétnyelvű helységnévtáblák mindössze kirakatként szolgáltak annak demonstrálására, hogy az állam mintaszerű kisebbségi politikát folytat. Eközben ténylegesen nem törekedtek arra, hogy a helységneveket a tudományos normáknak megfelelően táblázzák ki és használják. E helységnévtáblák fél évszázad múltán mondhatni önmaguk emlékét őrzik, és a magyarországi németek azóta messzemenően lezajlott nyelvváltására és identitásvesztésére emlékeztetnek.

Irodalom

- BACH, ADOLF 1953–1954. *Deutsche Namenskunde 1–2*. Heidelberg.
- BMFN. = PESTI JÁNOS szerk., *Baranya megye földrajzi nevei 1–2*. Pécs, Baranya Megyei Levéltár, 1982.
- FNESz. = KISS LAJOS, *Földrajzi nevek etimológiai szótára 1–2*. Negyedik, bővített és javított kiadás. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1988.
- HANÁK OTTÓ 1985. *Németkér — Emlékkönyv*. [Németkér — Erinnerungsbuch.]. Németkér.
- HÜPPAUF, BERND 2007. Heimat — die Wiederkehr eines verpönten Wortes. Ein Populärmythos im Zeitalter der Globalisierung. In: GEBHARD, GÜNTHER–GEISLER, OLIVER–SCHRÖTER, STEFFEN szerk., *Heimat. Konturen und Konjunkturen eines umstrittenen Konzepts*. Bielefeld. 109–140.
- KÜNZLI, ARNOLD 1989. Die Funktion des Symbols in der Politik. In: BENEDETTI, GAETANO–RAUCHFLEISCH, UDO szerk., *Welt der Symbole. Interdisziplinäre Aspekte des Symbolverständnisses*. 2. kiadás. Göttingen. 234–246.
- MAURER, FRIEDRICH–RUPP, HEINZ szerk. 1974. *Deutsche Wortgeschichte 2*. Grundriß der germanischen Philologie 17/2. Berlin, Walter de Gruyter.
- MEZŐ ANDRÁS 1982. *A magyar hivatalos helységnévodás*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- REGÉNYI, ISABELLA–SCHERER, ANTON 1987. *Donauschwäbisches Ortsnamenbuch für die ehemals und teilweise deutsch besiedelten Orte in Ungarn, Jugoslawien (ohne Slowenien) sowie West-Rumänien (Banat und Sathmar)*. Schriftenreihe zur donauschwäbischen Herkunftsforschung. Bd. 14. 2., javított kiadás. Arbeitskreis donauschwäbischer Familienforscher (AKdFF). Schriesheim.

- SCHWING, JOSEF 2011. *Die deutschen mundartlichen Ortsnamen Südtransdanubiens (Ungarn)*. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- TAFFERNER, ANTON 1941. Beiträge zur deutschen Ortsnamenforschung in Ungarn. *Deutsche Forschungen in Ungarn* 6: 234–246.
- WEIDLEIN, JOHANN 1939. Mundartliche Ortsnamen in der Schwäbischen Türkei. *Deutsches Archiv für Landes- und Volksforschung* 3: 350–358.

Settlement names as symbols of identity

This study deals with place names as a socio-emotional category, especially with their significance in the settlement of Germans in Southern Transdanubia in the 18th century. The place name stands for a community that inhabits the place. At the same time, it symbolises their emotional attachment to the place of origin and to their name. If the community leaves its homeland (through emigration, flight or expulsion), the native place name remains the link, as a symbol of remembrance in the distance. Under certain conditions, it becomes the name of the newly founded settlement. Why the place names of the old homeland were not used in the given case when settling, but the existing Hungarian or South Slavic place names were borrowed and phonetically adapted to the respective German dialects, is discussed in detail in the study.

Keywords: socio-emotional competencies, multilinguality, onomastics, settlement history, Hungarian German

Schwing József
Mannheimi Egyetem
dr.schwing@t-online.de